

UOT: 330. 338.43

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNDƏ YERİ

Elbrus Həsən oğlu Əkbərov, baş müəllim,

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Tel.: (050) 316-21-45; e-mail: elbrus.akberov@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin milli təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi ölkə əhalisinin zəruri həcmdə və keyfiyyətdə ərzaq məhsulları ilə təminatındakı rolu, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini şərtləndirən amillər haqqında məlumat verilmişdir. Həmçinin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsi, o cümlədən ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsi, əhalinin qida rasionuna yenidən baxmaqla qida normasının işlənməsi, Azərbaycanın regionda aparıcı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçısına çevrilməsi yolları və ayrı-ayrı ölkələrdə ərzaq çatışmazlığı məsələlərinə baxılmışdır. Eyni zamanda, ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün institusional potensialın gücləndirilməsi istiqamətində də zəruri tədbirlərin görüldüyü qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, ərzağa əlyetərlik səviyyəsi, iqtisadi təhlükəsizlik, ərzaq məhsulları, ərzaq çatışmazlığı.

Giriş

Ərzaq problemi həmişə alimlərin, beynəlxalq təşkilatların və dövlət orqanlarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Ayrı-ayrı dövrlərdə bu sahədə müzakirələr, təhlillər, geniş araşdırmalar aparılmışdır. Ərzaq təhlükəsizliyi ümummilli təhlükəsizlik probleminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi XXI əsrin prioritet məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Ölkə əhalisinin ərzaqla təminatının daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə əhalinin bütün təbəqələrinin ərzağa əlyetərlik səviyyəsi mütəmadi monitoring olunur, əlyetərliyə təsir edən iqtisadi, fiziki və s. səbəblər təhlil edilir. Keçən on illik dövr ərzində adambaşına düşən illik ərzaq istehlakı artmışdır. Lakin bu dövr ərzində çörək və çörək məhsulları istehlakında 12,3 faiz azalma müşahidə edilmişdir ki, bu da əhalinin qida rasionunda digər məhsullara üstünlük verdiyini göstərir. Göründüyü kimi, ölkədə aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq son on ildə bu sahədə əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə edilmişdir və demək olar ki, bütün əsas ərzaq məhsulları üzrə istehlak göstəriciləri artmışdır. Yalnız süd və süd məhsulları istehlakı bu dövr ərzində 2,5 faiz azalmışdır ki, bu da son dövrlər yaranmış yeni istehlak vərdişlərinə görə kərə yağından istifadənin bitki yağları və marqarin hesabına azalması ilə əlaqədardır.

Bütün dünyada bu problemin qlobal və ölkə miqyasında həlli ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin artırılması və beləliklə də aqrar sektorun inkişaf etdirilməsini özündə ehtiva edir.

Məqalədə milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini şərtləndirən amillərin təhlili və bu təhlillər nəticəsində müvafiq tövsiyələrin verilməsi məqsədi qarşıya qoyulmuşdur.

Milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini şərtləndirən amillər

Milli ərzaq təhlükəsizliyi problemi müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların da diqqət mərkəzindədir. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) verdiyi tərifə görə, “ərzaq təhlükəsizliyi bütün insanların ərzaqa olan fiziki və iqtisadi əlçatanlığıdır” (1). Oksford Universitetinin professoru C. Svamitan ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsaslarını tədqiq edərək bu problemin özəyində dayanan ictimai-sivilizasiyalı davranışı ön plana çıxarmış və bu sahənin tədqiqatçılarının böyük əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilən “Qida təhlükəsizliyinə rəşional baxış” konsepsiyasını hazırlamışdır (2).

BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (ECOSOC) İnsan Haqları üzrə Komissiyasının Diskriminasiyaların xəbərdarlığı üzrə alt komissiyasının 51-ci Sessiyasında təqdim edilmiş və yekdilliklə bəyənilmiş hesabatda ərzaq təhlükəsizliyinə belə tərif verilmişdir: “Hal-hazırda ərzaq təhlükəsizliyi dedikdə, bütün insanların istənilən vaxt kəşiyində fəal və sağıam həyat sürmələri üçün vacib olan imkanlarının mövcudluğu başa düşülür. Ərzaq təhlükəsizliyinin tam və ya nisbi ideal səviyyəsinə əldə etmək üçün qida məhsulları kifayət miqdarda olmalı, onların təchizatı müqayisəli sabitlikdə saxlanılmalı və hər bir ehtiyacı olan insan ərzaqdan bərabər səviyyədə istifadə etmək imkanına malik olmalıdır. Uyğun olaraq ərzaq təhlükəsizliyi öz mahiyyətində elə şərtlər kompleksini ümumiləşdirir ki, bu zaman cəmiyyətin bütün üzvləri praktiki olaraq kifayətedici həcmdə qida və ərzaq ehtiyatlarından istifadə hüququna malik olmalı və prinsip etibarilə bunu təmin etmək üçün ərzaq məhsullarının arzu edilən səviyyəsi əldə edilməlidir. Ev təsərrüfatları səviyyəsində ərzaq təhlükəsizliyinə nail olunması isə öz növbəsində konkret ərazidə mövcud ərzaq məhsullarının bölüşdürülməsini, onların müqayisəli və dayanıqlı təchizatını təmin etməli, insanların sağıam və məhsuldar həyat sürməsi üçün ərzağa olan ehtiyaclarının ödənilməsini ehtiva edir” (3).

Ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmanın əsas meyarı sırasına eyni zamanda, şəhərin, regionun, ölkənin və s. ərzaq (qida) məhsulları ilə özünü təchizatı səviyyəsi kimi diferensiasiya da aid edilir. Onun mahiyyəti dövlətin öz əhalisinin ərzaq məhsullarına olan ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldilmiş məqsədyönlü və kompleks səciyyə daşıyan tədbirləri özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı ərzaqın həcmi, miqdarı və çeşidləri, keyfiyyəti fərdin sosial inkişaf və normal fiziki fəaliyyəti üçün kifayət qədər və zəruri həcmdə olmalıdır. Nəticə olaraq bu proses öz-özlüyündə əhalinin geniş təkrar istehsalda iştirakını təmin edir, millətin sağıam genotipini formalaşdırır və nəhayət, cəmiyyətin demokratik inkişafına geniş imkanlar açır.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin dinamik və ilbəl dəyişən tərkib ünsürü olaraq makro, mezo və mikro səviyyələrdə sosial-iqtisadi vəziyyəti özündə ümumiləşdirir və bu da öz növbəsində hər bir fərdin (vətəndaşın) ərzaq məhsullarının məcmusuna münasibətdə onun normal həyatı və yaşam tərzini üçün minimal imkanları özündə cəmləşdirir.

Məlumdur ki, ərzaq təhlükəsizliyinin mahiyyət etibarını ilə bir neçə aspekti fərqləndirilə bilər:

– ərzaqın əldə edilməsi imkanının fiziki aspekti. Ölkənin bütün ərazisində ərzaq məhsullarının mövcudluğu istənilən zaman kəsiyində (həmişə) və ən azı minimal istehlak çeşidlərinə uyğun şəkildə mövcud olmalıdır;

– ərzaqın əldə edilməsinin iqtisadi aspekti. Ölkənin hər bir vətəndaşı ərzaq məhsullarının minimal həcmi əldə etmək üçün kifayət edəcək gəlir səviyyəsinə malik olmalıdır;

– ərzaqın əldə edilməsinin dayanıqlılıq imkanı. Ölkənin sosial-iqtisadi sistemi hər bir vətəndaşa müasir dövrdə və perspektivdə ərzaq əldə etmə imkanlarına təminatlı şərait yaratmalıdır;

– qida təhlükəsizliyi. Ölkənin sosial-iqtisadi sistemi qida məhsullarının və ərzaq xammalının təhlükəsizliyinin minimum səviyyəsinə zəmanət verməli və ya ən azı bu şəraiti formalaşdırmalıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında mövcud olan bu və ya digər fərqli amillər toplusunun həllində müxtəlif baxışlar ön plana çıxarılaraq belə nəticəyə gəlinmişdir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin ərzaq təhlükəsizliyinin özəyində onların idxaldan asılılığı problemi dayanır. Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, sənayecə inkişaf etmiş İngiltərə ərzaq məhsullarının ən böyük idxalçısı mövqeyindən çıxış edir. Məhz buna görə də, FAO-nun egidası altında aparılmış silsiləvi səciyyə daşıyan tədqiqatlarda qeyd edilir ki, “prinsip etibarilə dünyada hamı üçün kifayət qədər ərzaq mövcuddur, problem isə onun qeyri-bərabər şəkildə bölüşdürülməsidir”.

Ərzaq təhlükəsizliyinin nəzəri-konseptual əsaslarını araşdıran mütəxəssislərin fikrincə, ərzaq təhlükəsizliyinə sosial siyasət sferasında öz əhatə dairəsini formalaşdıran bir sıra amillər də təsir edir. Bəzi ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda ərzaq təhlükəsizliyinin təminat səviyyəsi daimi və dəyişən amillərdən də asılı olur. Daimi amillərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- az da olsa, yoxsulluq həddində yaşayan əhali qrupu;
- xarici amillərin (məsələn, nəqliyyat çətinliyi – ucqar dağ kəndləri və rayonlarına daha çox aid edilir) təsiri nəticəsində ərzaq təchizatında nisbi çətinlik (müəyyən coğrafi-ərazi bölgüsündə yaşayan əhali qrupu);
- müxtəlif əhali qruplarının sağlamlığını təhlükə altında saxlayan ayrı-ayrı balanslaşdırılmamış qida ünsürləri;
- qida məhsullarının təhlükəsizliyi üzərində daxili nəzarətin zəifliyi.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi üçün potensial təhlükə kimi xarakterizə oluna biləcək dəyişən amillər isə aşağıdakılardır:

- müxtəlif zaman intervallarında ölkə əhalisinin ərzaq təminatının azalmasına səbəb olan kənd təsərrüfatı istehsalının qeyri-sabitliyi və təbii kataklizmlər;
- dünya bazarının konyukturasının qeyri-sabitliyi və ixracdan gələn valyuta daxilolmalarının artması nəticəsində ölkənin ərzaq təchizatının xarici amillərdən kəskin asılılığı;
- ticarət embarqosu və buna bənzər sanksiyalarla əlahiddələşdirilmiş amillərlə bağlı tərəf-müqabil ölkələrin xarici siyasi vəziyyətinin pisləşməsi və qeyri-sabitliyi.

Ərzaq təhlükəsizliyi müxtəlif səviyyələrdə (regional, milli, daxili ərazi bölgüsü, ailə təsərrüfatı) differensasiya olunur.

Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, milli səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyinin konsepsiyası yalnız ölkənin özünü ərzaqla təminatını əhatə etmir. Bu konsepsiya öz növbəsində onu da nəzərdə tutur ki, ölkə daxili ehtiyacları ödəmək üçün zəruri miqdarda ərzaq məhsulları istehsal etməli, əgər

müqayisəli üstünlüklər bu prosesə əngəl törədirsə, o zaman zəruri miqdarda ərzaq məhsullarını xarici ölkələrdən idxal edilməlidir.

Bu baxımdan ölkəmizdə əsas ərzaq məhsulları ilə özünütəminat səviyyəsinin ümumən yüksəlməsi diqqəti cəlb edir. Bunu Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatları əsasında hazırlanmış aşağıdakı cədvəldən də görmək olar (*Cədvəl 1.*).

Cədvəl 1. Bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsi (faizlə)

Göstərici	2014	2015	2016	2017	2018
Dənliələrin cəmi (çəltik daxil edilmir):	60,6	64,5	63,8	66,3	74,1
buğda	54,1	54,8	52,9	58,1	64,8
arpa	84,6	95,1	101,7	94,4	103,1
qarğıdalı	56,7	54,1	71,1	70,7	82,7
vələmir	62,2	93,1	85,7	90,1	89,2
sair növ dənliələr	1,1	6,3	32,0	20,4	82,3
Paxlalılar	76,5	69,3	68,4	73,7	72,0
Kartof	89,7	89,1	85,5	89,2	90,8
Bütün növ tərəvəz	103,4	103,4	105,4	115,2	115,0
Bostan məhsulları	100,4	100,0	100,2	100,2	99,7
Meyvə və giləmeyvə	120,1	113,7	116,4	122,4	123,2
Üzüm	97,9	93,1	89,2	93,4	92,5
Pomidor	112,1	113,7	119,0	130,9	138,0
Qoz və fındıq	151,4	132,5	141,9	152,9	130,0
Nar	103,5	103,7	105,2	104,5	106,3

Cədvəl 1-ə diqqət yetirsək, respublikada bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsində illər üzrə müqayisədə xeyli artım olduğunu müşahidə edirik. Bu da öz növbəsində həm bu adda olan məhsullara daxili tələbatın ödənilməsi, həm də ixracı baxımından əhəmiyyətlidir.

Ölkə əhalisinin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılması məsələsində vacib məqamlardan biri də əhalinin gəlirləri, istehlak xərcləri və bu xərclərin tərkibində ərzaq xərclərinin xüsusi çəkisi ilə bağlı olan göstəricilərdir. Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsi olaraq son on ildə bütün bu göstəricilər üzrə nəzərəcarpacaq artım müşahidə edilmişdir ki, bu da birbaşa əhalinin həyat şəraitinin yüksəldiyini göstərir.

Məlumatların təhlili göstərir ki, son on ildə ev təsərrüfatlarında adambaşına düşən aylıq gəlirlər və istehlak xərcləri təxminən 3,2 dəfə artaraq ortalama 240 manat ətrafında dəyişmişdir. Qeyd olunan dövrdə ərzaq məhsullarına çəkilən xərclər 2,4 dəfə artmışdır. Maraqlı cəhət budur ki, ümumi istehlak xərclərinin strukturunda ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi son on ildə azalmağa meyilli olmuşdur. Əgər 2006-cı ildə ümumi istehlak xərclərinin strukturunda ərzaq məhsullarına

çəkilən xərclərin xüsusi çəkisi 53,6 faiz təşkil edirdisə, 2015-ci ildə bu göstərici 13,1 faiz azalaraq 40,5 faiz təşkil etmişdir.

Göründüyü kimi, ümumi xərclərin tərkibində ərzaq məhsullarına çəkilən xərclərin xüsusi çəkisinin azalmasına baxmayaraq bu göstərici hələ də kifayət qədər yüksək olaraq qalır. İqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 25 faiz ətrafında dəyişir ki, bu da Azərbaycan üzrə göstəricilərdən daha aşağıdır.

Cədvəl 2-də isə bitkiçilik məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi illər üzrə müqayisəli verilmişdir:

Cədvəl 2. Bitkiçilik məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsi (faizlə)

Göstərici	2014	2015	2016	2017	2018
Dənlilərin cəmi:	39,4	35,5	36,5	33,7	26,9
buğda	45,9	45,2	47,1	41,9	35,2
arpa	15,4	4,9	0,1	5,6	1,7
qarğıdalı	43,3	45,9	28,9	29,3	17,3
vələmir	37,8	6,9	14,3	9,9	11,0
sair növ dənlilər	98,9	93,7	71,8	79,6	17,7
Paxlalılar	24,0	30,7	31,7	26,4	30,2
Kartof	15,7	14,8	18,1	16,5	16,0
Bütün növ tərəvəz	3,4	3,4	5,1	3,8	2,8
Bostan məhsulları	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Meyvə və giləmeyvə	3,6	9,6	12,6	12,7	16,8
Üzüm	2,4	8,1	13,5	8,1	9,3
Pomidor	0,9	0,7	5,0	1,4	1,1
Qoz və fındıq	5,1	11,1	14,0	13,6	13,8
Nar	0,0	0,1	0,1	0,0	0,0

Yuxarıdakı cədvəllərdən də göründüyü kimi 2014-2018-ci illər üzrə müqayisədə bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin xeyli artdığı və eyni zamanda bitkiçilik məhsulları ilə təminatda idxaldan asılılıq səviyyəsinin aşağı düşdüyü nəzərə çarpır. Bu da aqrar sahədə, o cümlədən bitkiçilik və digər ərzaq məhsulları sahəsində aparılan məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində baş vermişdir.

Milli səviyyədə ərzaq təhlükəsizliyi öz növbəsində ev təsərrüfatlarının (mikro səviyyədə) zəruri məhsullarla təchizatı məsələlərini də özündə ehtiva etməlidir.

Ev təsərrüfatları səviyyəsində ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı məsələləri ilk növbədə adambaşına düşən gəlirlərlə sıx əlaqədardır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yaşayan əhalinin böyük bir qismi (əsasən kiçik torpaq sahələrinin sahibləri) torpaq sahəsinin gəlirləri hesabına öz ərzaq ehtiyaclarını ödəyə bilmirlər, amma buna baxmayaraq onların ərzaq məhsullarının alıcılarının say tərkibində xüsusi çəkisi 50-53 faiz təşkil edir (4).

Ərzaq təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin mühüm tərkib hissəsi kimi

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi onun milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması mühüm sosial-iqtisadi məsələdir, onun həlli ölkənin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlət siyasətinin əsas (prioritet) istiqamətlərindən biri olmaqla geniş, milli, iqtisadi, sosial, demoqrafik və ekoloji məsələləri əhatə edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə də ərzaq təhlükəsizliyinin dayanıqlılığının təmin edilməsi əsas strateji hədəflərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Son vaxtlar ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında digər sahələrlə bərabər aqrar sahədə də aparılan islahatların nəticəsi kimi qida təhlükəsizliyi məsələlərinə diqqət xeyli artırılmışdır. Bu deyilənlərin məntiqi davamı olaraq ölkə Prezidentinin 2017-ci il 13 noyabr tarixli Sərəncamı ilə yaradılan Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi (AQTA) bu qəbildən olan məsələlər sırasındadır. AQTA-nın sahibkarlarla keçirdiyi mütəmadi görüşlər, maarifləndirmə, eyni zamanda insan həyatı üçün təhlükə yarada biləcək məhsulların istehsalının qarşısının alınması və bu istiqamətdə işlərin gücləndirilməsi əhalinin sağlam qidalarla təminatının yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir.

Ərzaq təhlükəsizliyi sağlam həyat üçün əhalini mühüm və vacib ərzaq növləri ilə təmin etməyi nəzərdə tutur. Ancaq ərzaq təhlükəsizliyi sadəcə tələb olunan qida məhsullarını təmin etmir, həm də onların keyfiyyətini, kalori tutumlarını və komponentlərini də özündə əks etdirir. Ərzaq təhlükəsizliyi dörd əsas komponent üzərində formalaşır. Bunlara reallıq - ərzaq növünə daxili tələb, təklif və ticarət dövriyyəsi, əlçatanlıq -ümumi gəlir, işsizlik, iqtisadi artım və yoxsulluq səviyyəsi, istehlak - sağlamlıq, təhsil səviyyəsi, infrastruktur şəbəkəsi və sabitlik -müvafiq ərzaqa fiziki və iqtisadi əlyetərlik daxildir (7).

Hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı və onların emalına siyasi sabitliyin, milli müstəqilliyin mühüm amili kimi baxırlar. Əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi konsepsiyası elmi və hüquqi əsaslarla tənzimlənir. Ərzaq təhlükəsizliyi ölkənin bütün əhalisinin aktiv və sağlam həyatını təmin etmək üçün lazımı həcmdə təhlükəsiz və qidalı ərzaq məhsullarını rahat əldə etməsi anlamına gəlir. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən əsas meyar ölkə əhalisinin istehlak etdiyi məhsulların 80%-nin ölkənin aqrar sektorunda istehsal edilməsidir.

Ərzaq çatışmazlığı təbii hadisələr və fəlakətlər, müharibələr, dövlətdə yaranan müxtəlif iqtisadi böhran, ictimai quruluşda baş verən radikal dəyişikliklər və s. amillər nəticəsində yaranır. Ölkənin milli təhlükəsizlik sistemində ərzaq təhlükəsizliyinin əhəmiyyəti onunla müəyyən edilir ki, o, ekoloji təhlükəsizliklə əlaqədardır. Dünyada ekoloji situasiyanın pisləşməsi kənd təsərrüfatına həlledici təsir göstərir: bir tərəfdən ərzaq məhsulları üçün xammal olan kənd təsərrüfatı məhsullarının artımına mane olur, digər tərəfdən müxtəlif toksinli maddələrlə çirklənən məhsullar istehsalına səbəb olur. XX əsrdə ərzaq məhsullarının dövlətlərarası ticarətinin artması ilə əlaqədar olaraq onlardan digər ölkələrə

siyasi təzyiq vasitəsi kimi istifadə edilməyə başlandı. Buna görə də hər bir ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik sistemində mərkəzi problemlərdən biridir. Etibarlı ərzaq təhlükəsizliyi təmin olunmayan hər bir dövlət digər dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşür.

Ərzaq təhlükəsizliyi sferasında aqrar-sənaye siyasətinin və iqtisadi islahatların, kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının bazarının formalaşması və inkişaf etdirilməsi sahəsində digər tədbirlərin həyata keçirilməsinin qarşılıqlı problemləri, ölkə bazarının dünya ərzaq bazarından asılılıq səviyyəsi, əhalinin sosial vəziyyəti və onun alıcılıq qabiliyyəti kəşifir. Bu onunla izah edilir ki, ənənəvi rasionlar gündəlik qidalanmada lazımi kalorini təmin etsə də, insan orqanizmi üçün tələb olunan minimum səviyyədə zülalları, yağları və mikroelementləri qarşılaya bilmir.

Demək olar ki, aclıq və tam qidalanmamaq insan cəmiyyətinin yarandığı ilk vaxtlardan müasir dövrə qədər mövcud olmuşdur. Uzun illər bunu şərtləndirən əsas amil kənd təsərrüfatının lazımi səviyyədə inkişaf etməməsi idi. Lakin məhsuldar qüvvələr, o cümlədən kənd təsərrüfatının müasir inkişaf səviyyəsində planetdə yaşayan insanlardan bir neçə dəfə çox adamı ərzaq məhsulları ilə təmin etmək imkanları vardır.

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Asiya, Afrika və Latın Amerikasına ölkələrində sənayecə inkişaf etmiş ölkələrə ixrac etmək üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsi üçün yararlı torpaqların 25%-ə qədəri istifadə edilir. Müasir dövrdə ərzaq problemi global miqyas və xarakter daşıyır.

Ərzaq problemlərinin həlli geniş təkrar istehsalın, işçi qüvvəsinin normal fəaliyyətinin, əhalinin tələb olunan həcmdə və çeşiddə ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi deməkdir.

Başqa məhsullarda olduğu kimi ərzaq məhsullarının qiymətlərində yaranan qeyri-sabitliyin aradan qaldırılması üçün də beynəlxalq əmtəə razılaşmaları, idxal-ixrac kvotaları, bufer ehtiyatları və digər mexanizmlər vasitəsilə (qəhvə, kakao, şəkər, buğda və s. üzrə) təsir göstərilir.

Tam qidalanmama dünya əhalisinin genişmiqyaslı təbəqələri üçün səciyyəvi olan adi haldır. Müxtəlif ölkələrin ərzaq məhsullarının tərkibində zəruri miqdarda kalori olsa da, yağ və zülallar çatışmır, bu da insanların sağlamlığına pis təsir edir və ilk növbədə ağır kənd təsərrüfatı sahələrində çalışan işçi qüvvəsinin əmək fəaliyyətində mənfi ünsürləri ön plana çıxarır.

Ötən əsrin 60-80-ci illərində sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə özünü təmin etmə əmsalı 99%-dən 113%-ə qədər artdığı halda, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu göstərici 103%-dən 98%-ə qədər azalmışdır. İnkişaf etməkdə olan regionların əksəriyyətində özünü təmin etmə Asiyadan fərqli olaraq (burada da əmsal 100%-dən aşağıdır) aşağı düşməkdə davam edir. Ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etmə Şərqi Avropa və MDB ölkələrində də aşağı düşmüşdür -müvafiq olaraq 99%-dən 94%-ə enmişdir (5).

Mükəmmələşdirilmiş metodika və rəqəmlər bazası üzərində iki onillik araşdırmalar nəticəsində aclıqdan xroniki əziyyət çəkən insanların sayı BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO), Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fond (İFAD) və Beynəlxalq Ərzaq Proqramı (BƏP) tərəfindən dəqiqləşdirilərək müəyyən edilmişdir. Hazırda dünyada belə insanların sayı təxminən 870 milyondur (8).

Müxtəlif ölkələrdə ərzaq çatışmazlığı, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi xarici ticarətin hesabına da tənzimləyə bilər. Ərzaq məhsulları beynəlxalq ticarətin vacib tərkib hissəsidir. Dünya taxıl idxalı onun ümumi istehsal həcmnin 11%-ni təşkil edir və 200 milyon tondan çoxdur. Dünya bazarında ərzaq məhsullarının əsas ixracatçıları sənayecə inkişaf etmiş Qərbi ölkələridir. Onlar kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının 30%-nə sahib olmaqla dünya kənd təsərrüfatı məhsullarının təxminən 70%-

nin ixracatçısı və yalnız 40%-nin idxalçısı kimi çıxış edirlər. Belə ki, son 10 ildə onların dünya ərzaq məhsulları ixracında payı durmadan artır, idxalda isə xeyli azalmışdır. Dünyada ərzaq məhsullarının əsas ixracatçısı kimi ABŞ çıxış edir. Onun dünya taxıl ixracında payı 40,5%-dən 48,7%-ə qədər, ət və ət məhsullarının ixracında payı isə 6,9%-dən 8,1%-ə qədər artmışdır. Ötən əsrin 70-80-ci illəri ərzində Avropa İttifaqı ölkələrinin taxıl ixracında payı 8,6%-dən 13,6%-ə qədər, ət və ət məhsulları ixracında payı isə 12,7%-dən 37,9%-ə qədər yüksəlmişdir (5).

Ərzaq məhsullarının istehsalı, bölgüsü, mübadiləsi və istehlakı dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin funksionallığının əsas tərkib hissəsi olmaqla dünya siyasətinin prioritetləri sırasında xüsusi mövqeyə malikdir. O öz növbəsində dünya təsərrüfatı subyektlərinin və xüsusilə insanların, işçi qüvvəsinin həyat fəaliyyətləri ilə sıx əlaqədardır. Hələ 2400 il əvvəl qədim yunan alimi Ksenofont yazırdı: “Kənd təsərrüfatı bütün digər sahələrin “anası”, “südverənidir”. Nə zaman ki, kənd təsərrüfatı gözəl idarə edilir, digər sahələr çiçəklənir. Nə zaman ki, kənd təsərrüfatına diqqət yetirilmir, onda digər sahələr də tənəzzül dövrlərini yaşayırlar”.

Ərzaq məhsullarının əsas özəyi, mənbəyi kimi kənd təsərrüfatı çıxış edir. Onun dünya məhsulunun yaradılmasında payı 1970-ci ildə 7,4% olduğu halda, 2000-ci ildə 4,9%-ə düşmüşdür. Buna baxmayaraq kənd təsərrüfatı planetimizin 45,3% əhalisinin həyatı ilə birbaşa əlaqəli olan iqtisadi sahədir. Əgər sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatında əmək qabiliyyətli əhalinin cəmi 5%-i çalışırsa, bu göstərici bütün inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün 60% təşkil edir (Afrika və Asiya ölkələrində bu göstərici 65-70%-dir) (6).

Hər bir insan ərzaq təhlükəsizliyi problemi ilə qarşılaşa bilər. Ərzaq təhlükəsizliyinin sosial aspektlərini ön plana çıxaran mütəxəssislər bu problemin həllində ümumbəşəri və milli-etnik dəyərləri xüsusi olaraq qeyd edir, insan haqları ilə əlaqədar bütün münaqişələrin tarazlaşdırılmasında bu problemin həllinin ümdə vəzifə olduğuna işarə edirlər.

Bir sıra kasıb ölkələr belə bir imkana sahib olmasalar da, inkişaf etməkdə olan ölkələrin dövlət büdcələrinin yalnız 13%-i (ildə təxminən 57 milyard dollar) bu istiqamətdə xərclənir. Əgər əlavə olaraq büdcənin tərtibatında sosialyönümlülük təmin olunarsa, hər il bu istiqamətlərə 88 milyard dollar da ayırmaq mümkündür (6).

Beləliklə, ərzaq təhlükəsizliyi bütövlükdə humanitar inkişafın əsas dəyərləri arasında xüsusi yer tutan problemlərdən biri kimi xarakterizə olunur.

Nəticə

Ümumiləşdirmələr apararaq qeyd etmək olar ki, ərzaq təhlükəsizliyi əhalinin tələbatının fizioloji qida normalarına uyğun olaraq ödənilməsinə və dövlətin ərzaq ehtiyatlarının daha çox yerli istehsal hesabına çevik və səmərəli şəkildə formalaşdırılmasını özündə əks etdirir. Ərzaq təhlükəsizliyi mövcud imkanlar hesabına əhalinin fəal və sağlam həyat tərzini üçün zəruri həcmdə ərzaq məhsullarına olan tələbatını təmin etməyə imkan verir. Ərzaq təhlükəsizliyi fizioloji normalar və müəyyən edilmiş keyfiyyət standartları çərçivəsində əhalinin əsas növ qida məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına davamlı ödənilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemini əhatə edir.

Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq üçün ərzaqa əlyətərliyin təmin edilməsi ən mühüm məsələlərdən biridir. Bu zaman bazarda əhalinin istəklərinə uyğun növdə, həcmdə və keyfiyyətdə ərzaq məhsullarının mövcud olması və faktiki istehlak göstəricilərinin yüksəldilməsi təmin olunmalıdır. Ölkə əhalisinin ərzaqla təminatının yaxşılaşdırılması zamanı nəzərə alınmalı olan

məqamlardan biri də əhalinin gəlirləri, istehlak xərcləri və onun tərkibində ərzaq xərclərinin xüsusi çəkisi ilə bağlı göstəricilərdir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq bu sahədə vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılması, əhalinin istehlak göstəricilərinin daha da yüksəldilməsi üçün fəaliyyət davam etdirilməlidir. Bu məqsədlə əsasən yerli istehsal potensialından maksimum istifadə edərək tələbatın ödənilməsi və əhalinin gəlirlərinin artırılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir ki, bu da son nəticədə əhalinin bütün dövrlərdə keyfiyyətli və ucuz ərzaq məhsullarına çıxışına şərait yaratmış olacaqdır. Həmçinin ölkə əhalisinin sağlamlığının təmin edilməsində sağlam qidalanma da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Agricultural Policy Reform in the WTO: The Road Ahead. Washington, D.C.: U.S. Department of Agriculture, May 2001. Pp. 63-64.
2. Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Agricultural Policy Reform in the WTO: The Road Ahead. Washington, D.C.: U.S. Department of Agriculture, May 2001. P.93.
3. Бурдаков П.Т., Слетгалиев Р.З. Россия в системе глобальной безопасности. Ст.-П., 2002. С.119-120.
4. Экономические перспективы. Электронный журнал Государственного департамента США. Обеспеченность продовольствием и безопасность продуктов питания. Том 7. Номер 2, Май 2002 года. С. 93
5. Griffin Keith and Terry McKinley. 2000. "A New Framework for Development Cooperation" UNDP, New York, 2000, P.169-174.
6. FAO. Agricultural Biotechnology for Developing Countries. 2001.Rome, Italy. PDF File. Pp. 101-102.
7. Eldar Quliyev. Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi: reallıqlar, çağırışlar və perspektivlər. Kooperasiya nəşriyyatı. Bakı-2018, s. 19
8. İsmət Abasov. AZƏRBAYCANIN VƏ DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN KƏND TƏSƏRRÜFATI. Bakı –2013, s. 20
9. Uyğun Aksoy, İsmet Boz, Həzi Eynalov, Yaqub Quliyev. AZƏRBAYCANDA ORQANİK KƏND TƏSƏRRÜFATI. Hazırki durum və gələcək inkişaf potensialı. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı. Bakı, 2018, s. 7.

Elektron mənbələr

<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>

<https://www.agro.gov.az/az>

www.fao.org

E.H. Akbarov, *Senior Lecturer*

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Issue of Food Security in the National Security System

Abstract

The article provides information on the role of food security as an integral part of national security in providing the country's population with the necessary volume and quality of food products, as well as conditioned factors of food security. Within the framework of current paper, strengthening food security, increasing self-sufficiency in food, developing food norms by revising people's diets, ways to turn them into leading agricultural producers in the regions of Azerbaijan and food shortages in some countries were discussed. Moreover, it was mentioned that necessary measures were taken to strengthen the institutional capacity to ensure food security sustainability.

Keywords: *food security, access to food, economic security, food products, food shortages.*

Э.Г. Акперов, *старший преподаватель*

Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC)

Место продовольственной безопасности в системе национальной безопасности

Резюме

В статье представлена информация о роли продовольственной безопасности в Азербайджанской Республике как неотъемлемой части национальной безопасности в обеспечении населения страны необходимым количеством и качеством продуктов питания, факторах, обуславливающих обеспечения продовольственную безопасность.

А также рассмотрены пути дальнейшего укрепления продовольственной безопасности страны, включая повышение продовольственной самообеспеченности, разработка продовольственных норм путем пересмотра рациона питания населения, пути становления Азербайджана ведущим производителем сельскохозяйственной продукции в регионе и проблемы нехватки продовольствия в некоторых странах. В то же время отмечено, что для обеспечения устойчивости продовольственной безопасности были приняты необходимые меры по укреплению институционального потенциала.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, доступ к продовольствию, экономическая безопасность, продовольствие, нехватка продовольствия.*